

A hiba és a tökéletesség viszonylagossága a művészetben

(A hiba hermeneutikája, vizuális és általános művészeti értelmezése, filozófiája, filológiája, hatástörténete.)

Először az úgynevezett hiba, (mely minden esetben viszonylagos,) ellentét párjáról, (habár véleményem szerint ez is csak fikció, akár maga a hiba), a hibátlanról, azaz a tökéletesről kellene szólnunk. Az a kérdés, hogy valóban ez a hiba egyetlen lehetséges ellentétpárja? És akkor mit kezdünk a sematikussal, a szabályossal, a tetszetőssel, a széppel, a kitűnővel, a fenségessel stb... Mit kezdünk azzal, hogy a hiba is lehet tökéletes. Tegnap még hiba volt, elrajzolás, ügyetlenség dilettantizmus, ma csodájára járunk, élvezzük, gondolkodunk rajta, tanulmányokat írunk róla. Azon gondolkodom, hogy a „hiba”, (mint összművészeti ösztönző, tovább vivő tényező), helyét keresve a fogalmak között, új szót kellene kitalálnunk.

Giovanni Bellininek a firenzei Uffiziben található Szent allegoria című képe tele van szürrealista „hibákkal”, perspektivikus elrajzolásokkal, melyekkel már a cinquecento formavilága felé tereli a képi gondolatokat. A művész vizsgálódik, kísérletezik. A művészi gondolkodás felépítéséhez az a szándék társul, hogy a művész kiválasszon egyet a létező sokféle megközelítésből. A modern művész célja: a hibából erényt kovácsolni, és eljutni addig, amit a görögök „phüszisz”-nek (alkotó szellem) neveztek. Picasso, és még sok más modern művész művészete a hibák sorozata. A művészet lényege nem a látható világ ábrázolásában rejlik. Hol kezdődik a megosztó igazság, az irracionalitás, mely a vizsgálódás kiterjesztésére irányul? Ahhoz,

hogyan megértsük a torzítást, elrajzolást, azaz az ütköztetést a hibának nevezett jelenséggel, évezredek művészettörténeti tapasztalataira van szükség. Ezt, mint isteni predikátumot, nem elég csak tudni, de érezni is kell. Ha megvizsgáljuk mondjuk Picasso Reggeli a szabadban című rajzát, hatástörténetét összekapcsoljuk tapasztalatainkkal, láthatjuk, hogy tele van hibákkal: törött, vagy elsorvadt lábakkal, csont nélküli karokkal, dagadt ízületekkel, rossz helyen nőtt fejekkel és egyéb testrészekkel, és mégis, egyike a művészettörténet legszebb, leglenyűgözőbb rajzainak. Leonardónak a Királyok imádása című képe művésznemzedékek sorát inspirálta, ihlette alkotásra az akkori szemlélet szerint valószínűleg hibának, befejezetlenségnek gondolt vázlagszerűségével.

Hol rejlik a titok?

Raffaello 1507 körül készített tanulmánylapján a Mária és a gyermek motívum változatait próbálgatja. Az üvegszerűen egymásra rajzolt kéztartások áttetsző formái a nézőben felkeltik az együtt alkotás, az együtt rajzolás, firkálás vágyát. Erénnyé változnak a hibák. A sokkarú csecsemő megannyi lehetőségként felvázolt végtagja közül kibontakozik egy. A többi nem egyéb, mint utótörténet.

Az írnokot és az illuminátorát ábrázolja egy ismeretlen, tizenkettedik századi Dél-Németországi rajzoló. Oroszlán tartja az írópultot, melyen két tintatartó és két toll van. A tollrajz szépségét a hibái adják: a fordított perspektíva, az asztalt tartó, élőnek látszó, ugrásra kész oroszlán rajzolata maga a vonalak tisztasága, vagyis az erős hit.

Számunkra a fenti példák, és még sok más hasonló példa, melyeket felhozhatnánk, azért fontosak, mert előkészítették a talajt az úgynevezett „hiba”, mely jelen szimpózium tárgya, legalizálásához, elfogadtatásához, megértéséhez. Ma már nemcsak elfogadjuk, de kívánjuk, érdekesnek, izgalmasnak érezzük bizonyos u. n. „hibák” műalkotásokban való jelenlétét, műtárgyalkotó eszközként való alkalmazását. Ehhez, ismétlem, évezredek tapasztalata kellett,

vizuálisan jól képezett, iskolázott, kiérlelt gondolatokkal működő kollektív tudat.

„Igaz szépség és szép igazság” – így szólnak Keats halhatatlan sorai (Tóth Árpád fordításában). Felvetődik a kérdés, vajon joggal kereshetjük-e a minden szépség mögül elővetülő igazságot? Vagy ez is korfüggő? Hiba-e az, ha az igaz, nem mindig szép? Ebben az értelemben a csúnya is lehetne szép? A művészeti életben folyamatosan működő kontraszelekció jelentős öncsalásra képes. Csak sokat kell hangoztatni, és máris hozzászoktatjuk az embereket ahhoz, hogy megmondják nekik, hogy mi a szép, és mi nem az. A hiba hermeneutikájára azért van szükség, hogy tovább léphessünk. Ha a szépet azonosítjuk a tökéletessel, a csúnyát a hibával, helyreállítjuk a viszonyt. Lehet, hogy mégis igaz az évszázados referencia, és akkor a szépség és a hibátlanság kéz a kézben járnak? Vagy ma már ez sem igaz? A tökéletesség megunható, ez úgy is kifejezhető, hogy a tökéleteset a sematizmus legyőzése teszi szemléletessé. A világ színtereiről kizárt „hiba” továbbra is hiba marad, drámai, romboló és kockázatos. Időzített bomba. Ismerjük a hibából és zavarodottságból kialakult tragédiákat. A hiba bennünket súlyt. Régen a hibás rajzokat, képfelületeket átrajzolták, vagy átfestették. Lehetséges, hogy Giotto, Lorenzetti, vagy Masaccio középkori festészete nem tartalmaz fogyatékoságokat, elrajzolásokat? Lehetséges, hogy az ő hibájuk a tökéletesség? Polükleitosz 2500 évvel ezelőtt kifaragott atlétái nem aritmetikailag, hanem geometriailag voltak megszerkeszthetők. Praxitelész letört karú Hermésze továbbgondolkodásra invitálja a nézőt. A szokványostól eltérő megfogalmazás is hiba, de valahol itt kezdődik a műalkotás öröme és izgalma. A szokványostól eltérő, vagyis már-már hibás megfogalmazás jobban beférkőzik a tudat járataiba. Rodin Három árny című szoborkompozíciójának az átláthatatlanság szövevényét kölcsönözte a művész. A világ feltámad őseredeti, földszerű mozdulattal. A hibák erősítik a mű szuggesztivitását.

A hiba is lehet szép, izgalmas, ellenpontosítás szerűen beépülő. Próbáljuk meg tetten érni az illúziót, amikor a haszontalannak tartott hiba, mint afféle megtért fiú, képalkotó elemmé, esetleg vezérmotívummá formálódik. De azt a pillanatot is, amikor a tökéletes unalmassá, sematikussá romlik. A mű nem változott, a néző változott, mi változtunk mindannyiszor. A görög szépségideál a mai ember számára érdekesebb letört testrészekkel. Emberibb, továbbgondolhatóbb, megérthetőbb. Művészi értelemben vannak hasznos, és haszontalan hibák. A torzó már nem hiba, hanem izgalmas látvány, katartikus igazság. Vannak építő, fejlesztő, katarzishoz vezető hibák, és vannak megölő, megfullasztó, tönkre tévő hibák. Nem lehetetlen, hogy nem is olyan távoli jövőben, ezeket a hibákat majd befogadjuk, másokat meg kitzasztunk. A szem csatlakozik a látványhoz. A látvány a szemhez. Kialakul a narráció, egyfajta tanítás a meggyőződésről és a befogadásról. A látvány-kommunikációt vizuális megértés követi. A fény a fotoreceptor sejtek csapjaiban és pálcikáiban jellé formálódik. A konzum-vizualitás Arisztotelész óta objektívnak tűnő, másolható és újrateheremthető. Felfoghatjuk kissé patetikusabban is, vagyis hogy belső látással látni csak a lélek kinyilatkoztatása után lehetséges. A bibliai pásztor neve „roe”, vagyis látó. Akkor látunk tökéletesen látó szemmel, ha egyszerre látjuk a múltat, a jelent és a jövőt, a közelit és a távolit, az előttünk lévő, és azt is, ami a hátunk mögött van. De az összképet csak ismertanyag birtokában tudjuk kielemezni. Az otthonos jelen, a különleges múlt, és a radikális jövő képei egyetlen egy, hatalmas freskóképben egyesülnek. Ezeket minden, u.n. projekt, test, fogalom, vagy konstrukció elválaszthatatlan szerkezeti elemként kezeli. Ha a látás nincs összhangban az életről alkotott filozófiánkkal, akkor a látványt betoldásokkal, behelyettesítésekkel a szemünkhöz igazítjuk. Ez az egyik hibaforrás. Az informatikusok a komputerezés őskorában, a hatvanas, hetvenes években a fárasztó munka szüneteiben, felüdítő szórakozásként, hibás struktúrákat rajzoltak papírra teremnyi számítógépeikkel. Csizy László, Kismányoki Károly és Lantos Ferenc munkáira gondolok. Hibák csúsztak be a nyomtatott

koordinátarendszerbe. Csodálatos, idegen arcú, és mégis zavarodottságmentes kis manírok keletkeztek. A pupilla gyors ütemben tágul és szűkül, kapkodja a vizuális információkat. Az idő kronológiailag is fikció, filozófiailag még inkább az. A fény megelőzi az időt. Új teremtés kezdetéhez érkeztünk. Folyamatosan áramlik a pragmatikus erő.

De hát miért beszélek erről? Vallomásként, hogy elmagyarázzam, hogy véleményem szerint hogyan jut el A-tól B-ig a „hiba”. Az első hiba talán akkortájt esett meg... A biblia írásakor, valamikor a „Kezdetben”. Mert a teremtés a „Kezdetben” előtt kezdődött. Mert először a lehetőségeket kellett megteremteni. A szabad akaratot például, mely mindenek lehetőségéül szolgál, még az élettelen anyagnak is. Szabad akarat nélkül nem létezik hiba. A hiba klónoozható, és máris megvan a lehetőség arra, hogy a számítógép monitorján kimodellezzük. A kígyó Éva kezébe adta az almát, ebből lett az őstörténet, a legenda, mely napjainkban is tart. Tehát a hiba, legalábbis számomra, nem szenvedés, rombolás és siralom, hanem az érzékek felszabadítása, kiteljesítése. Talán, a Tiszta ész kritikájával Kant mérte a hibára a legfélelmetesebb csapást, de egyben létjogosultságot is adott neki. A transzcendentális esztétika elismeri, hogy a hiba spekulatív, és feladja a „leckét”, közvetett módon. Az empirizmus nevében megszervezi a tökéletesség elleni harcot. A rendszerek süllyedésekor és felemelkedésekor megfogalmazódhat a panasz. A hibának tökéletesnek kell lennie, mondhatni helyénvalónak ahhoz, hogy helytálljon a műalkotásban. Hogy főszerepet kapjon. A hiba egyfajta sorrend. Bizonyos hibák az ihletettség, a művészi tudás és felkészültség elsekélyesedését jelentik, míg mások életre keltik az alkotás hevületét. Michelangelo művészetében (talán) a hiba maga a tökéletesség. Ha valamit is hibának érezhetünk, akkor az az, hogy utolérhetetlen.

A hiba napjainkig tartó fényes karrierje talán akkor kezdődött, amikor a gondolat észrevette, hogy a barlang falára felfestett bölényről kopni kezd a festék. Az így létrejött faktúrák és felületek az érzékelés

szubjektív alapjául szolgáltak, akárcsak Pompei villáinak vulkáni hamutól megperzselt freskói, vagy a szüette, repedezett középkori oltárképek. A biográfikus-pszichológiai exkurzus (idézet Hans Robert Jausstól) révén a kutatók azonosították a látens eredetű világfélelmet. Ha beazonosítjuk, és nyomon követjük az ilyen fajta érzések alakulását, láthatjuk, hogy a lelki komplexusok, (félelem, vágy, megtorolatlan sérelmek, kisebbségi érzés, irigység, oedipusz komplexus, exhibicionizmus, nemi eltévelyedések stb), a művészi ábrázolásokban, a megformálás közvetlen esztétikai sikerében alul maradnak, mert a műalkotás körül veszi, körülzárja őket. De valahol mégis megszólalnak a műben, a színekben, a formákban, a kompozícióban, önkéntelen mozdulatokban, társításokban, ritmusban, az állítás hatásosságában, vagy visszafogottságában, és még sok minden másban. Ezekkel az eszközökkel a mű a művész és a műélvező, mint afféle szentháromság, saját tisztító katarzist él meg. A művészi alkotás közben előhívott ellenképekben, hibákban a diadalmas feltámadás nyomai is fellelhetők. Ezt láthatjuk például Van Gogh és Gauguin műveiben, Cézanne rajzaiban és akvarelljeiben, de közvetlenül ott vannak Delacroix, vagy Engres festészetében, vagy akár a magyar Rippl-Rónaiéban, vagy Csontváriéban is. A művészt a személyiségében felmerülő hibák, és az őt körülvevő világban található hiányosságok konfrontációja ösztönzi. Úgy gondolom, hogy ezt egyszer majd a számítógép jelenleg még személytelen gépi világa is megidézi. Ebből arra következtethetünk, hogy a „hiba”, írhatnánk csupa nagy betűvel is, a társadalom valamennyi területén főszerephez jut. A hiba az önmegértés és a folytatás egyik ösztönzője. Esélyt, alkotókedvet ad, a vele folytatott harc már-már vallásos rituálévá nő. Művészeti antropológiával kapcsolatos kérdéseket vet fel.

A kép, az alkotás folyamata, a képcsinálás szenvedélyének megjutalmazása, lemondás és bölcsesség, jutalom azért, hogy gyermekes vágyainkat kielégíthessük, átválthassuk művészetté, hogy elkötelezzük magunkat az emberi tevékenység legemelkedettebb, legemberibb és legistenibb tevékenysége az alkotás folyamata iránt.

Mindehhez hit kell, és az, hogy a halál legyőzésének reflexiója idegeinkben felvillanjon.

Hibák keresztezik egymást például Győrffy Sándor szitanyomataiban. Német-magyar szótár című munkájában a szótár szövege sematikus szempontokat kínál. A ráömlött tintapacniktól olyan lesz, mint egy előadásra alkalmatlan partitúra. A szavak sorrendiségét vörös tintanyomok szelik ketté. Analízis című sorozatát intuitív eljárásokkal gazdagítja, „hibát hibára” rajzol. Szabadon lánognak az érzékek, hibák sorozata teszi műalkotássá a képet, majdnem úgy, mint a reneszánsz tollrajzokon porosodó széljegyzetek, firkák, gyűjtemények lajstromaiból itt maradt számok és áthúzások, nedves raktárak penészes lehelete. Hibák, melyek nélkül Leonardo rajzai elképzelhetetlenek. Ezek a tónusok valamiféle eredetfölény bizonyítékai. Aktualizáló szépségük a múlt, sokkoló hibáik, melyeket magukban hordoznak a jelen és a jövő.

Csak tökéletes képmezőben találhatunk értelmezhető hibát. Kondor Béla Margitszigeti Pannója antiperspektivikus elrendezésű. A megütközés elragadtatássá szelődül. A képmezőben megkomponált kifícamodott ujjak és csuklók valamiféle szép rendetlenség harmóniájába illeszkednek. A hiba feltárja a kifejezés megíratlan esztétikai tapasztalatait.

A kiváló költő Székely Magda sorai jutnak eszembe: „Harmincon túl az arc elszabadul./A rossz a jónak ütközik javíthatatlanul.” Igen, az engedetlen rossz jó irányba terel. A hiba visszatekintő összehasonlításra készlet. A hiba a szép rendetlenség. Félig jó, félig rossz. A tűz és a víz találkozik. Ellent mond a tradíciónak. A hibával kapcsolatos kérdésekre a közeljövő prekonstrukcióján keresztül kaphatunk választ. Az úgynevezett hiba eddig ismeretlen esztétikai beállítódásokat vezet be a műalkotásba és a műélvezetbe is. Igen, a hiba a jó és a rossz harca, ezért visszahat az alkotóra, aki küzd vele, legyőzi, és értelmezi. A hiba megtagadja azt a képi világot, melyet a mű ábrázol, sokkolja a nézőt. Hibázunk, ha a legmagasabb fokra

akarjuk hevíteni a kép esztétikáját. Az úgynevezett hiba megalkotja azt a játékos világot, melybe az alkotó és a műélvező egyaránt bevonható.

Az elektrográfiában a hibák hardver és szoftver oldalról egyaránt származtathatók. A hiba a mű készítője számára sokkoló meglepetést okoz, kiérlelt, gazdag szín- és formavilágú alkotások jönnek létre. A képet kiíró program az objektív képalkotás látszatát kelti. Ecset helyett gombokat nyomkodunk, mint a zongora billentyűjét. Folyamatosan vonulnak az u. n. hibák, a művészi egyenetlenség intuíciói, jelektől, vonalaktól és színektől függetlenül. A hiba a szépséget integrálja úgy, hogy ábrázolhatóvá teszi. Szürrealizmus, impresszionizmus, dadaizmus, tasizmus, kubizmus, és egyéb izmusok keverednek az újszerű útkeresésben. Kitoltuk az esztétikai lét határait.

Előadásom „hibája”, hogy nem kerek egész. Idő hiányában bizonyos alkotókat, kortárs alkotókat is, kihagytam, más jelenségeket uniformizáltam, hogy érthetőbb legyen. Engedtessek meg egy végső következtetés, mely jövőbeli múzeumi és kiállítási sétáinkon remélhetőleg valamennyiünket befolyásolni fog. A „hiba” mítosza, mint újfajta nézőpont, késztessem vizsgálatra, egy újfajta szemlélet kialakítására művészetkedvelőket és művészetekkel foglalkozókat egyaránt.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

Magén István 2017.

november